

MARKSOVA TEORIJA (RAZ)OTUĐENJA U PRAKSI SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA

U v o d

O nastanku i ulozi otuđenja u ljudskoj istoriji ne može se govoriti, a da se, pre svega, ne ukaže na istorijski razvoj čoveka. Dakle, suštinu otuđenja možemo rasvetliti ako objasnimo suštinu čoveka kao prirodnog bića koje sebe razvija i potvrđuje, kao ljudsko biće, u procesu rada.

Otuđenje nije moderna pojava. U toku istorije, ono je prolazilo kroz različite kulture, kroz specifične oblasti, menjalo je dubinu i celovitost svog pojavljivanja. Za Lekovića »otuđenje čoveka znači njegovo otuđenje od njegovih bitnih crta — njegove generičke prirode na individualnom planu, i njegove suštine na planu njegovih odnosa sa drugim ljudima, tj. na planu zajednice.«¹ U stanju otuđenosti čovek gubi produktivnu vezu sa samim sobom i sa spoljnim svetom. On prestaje da bude centar svoga sveta, ne kreira svoja dela i ne gospodari njima — postaje stranac samom sebi.

Pojam otuđenja (alijenacija) ima dugu istoriju. U Starom zavetu govori se o idolopoklonstvu, a ono nije ništa drugo do jedna forma otuđenja. Čovek je stvorio svog idola — boga. »Idol predstavlja njegove sopstvene životne snage u jednom otuđenom obliku.«² Čovek je projektovao u boga svoju moć ljubavi i razuma, svoje ljudske osobenosti i više ih ne oseća kao svoje. On sada moli boga da mu vrati ono što je projektovao u njega. Obožavanje boga je čin idolopoklonstva i otuđenja. (Slično idolopokloničkoj ljubavi prema bogu, dolazi do obožavanja političkog vođe, države, klase, kolektiva — npr. fašizam, staljinizam...). U stanju otuđenosti »čovek ne doživljava sebe kao nosioca sopstvenih snaga i bogatstva, već kao osiromašenu »stvar« koja je zavisna od sila izvan njega, u koju je on projektovao svu svoju životnu supstanciju.«³ Ideja otuđenja iz jevrejske teologije i filozofije stoika prelazi u hrišćanstvo. Naime, radi se o opredmećenju božanstva, božanske supstance i njegovom ospoljenju; kao i o trajnoj težnji za ponovnim sjedinjavanjem s božanstvom. Kategorija otuđenja koja je prešla iz filozofije u religiju postala je tako elemenat koji povezuje ove dve sfere društvene svesti. Ljubomir Tadić smatra da se religijsko otuđenje

¹ Leković, dr Dragutin: Marksistička teorija otuđenja; Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1968, str. 315.

² From, Erih: Zdravo društvo; Rad, Beograd, 1980, str. 131.

³ Isto, str. 133.

javlja uporedo sa političkim. Čovek se otuđivao od države. »Ovoj političkoj alijenaciji odgovarala je religiozna alijenacija zato što je privatni čovek, izgubivši smisao svoga života u polisu, napustio ovaj ograničeni svet koji je njegov svet i izbegao u večnu suštinu koja je postavljena iznad njega.«⁴

U idealističkoj filozofiji Plotina nailazimo na tezu da svet nastaje iz božanstva (radi se o svetskom procesu bez početka i kraja). U sveopštem duhovnom životu individualna ličnost je jedno od bezbrojnih razvića duše; ona je sklona ništavnosti (materiji); bačena je iz preegzistencije u čulno telo. Sada je njen zadatak da se otuđi telu i materijalnoj biti — da se očisti i da se vrati natrag božanstvu.« To vraćanje ide kroz građansku i političku krepost kojom čovjek kao umno stvaralačka snaga ističe svoju vrijednost u svijetu pojava.«⁵ Dalje, uzdizanje ka božanstvu ide kroz posmatranje lepog, pri čemu se naslućuju ideje.

U 17. veku pojam otuđenja dobija nove dimenzije u razvijenim zemljama, konkretizujući svoj sadržaj u okviru ekonomije, prava, politike, ideologije... U nerazvijenim zemljama (u Nemačkoj npr.) zadržava se na nivou spekulativnog u okviru teologije i filozofije. Hegelovo shvatanje otuđenja, izloženo u Fenomenologiji duha bilo je jedan od teorijskih izvora Marksove koncepcije otuđenja. Za njega ljudska volja je sredstvo pomoću koga sloboda iz sebe proizvodi svet. »Sloboda za Hegela nije proizvoljnost, tj. samovolja, nije subjektivni kvalitet. U uvodu svojoj filozofiji prava Hegel jasno odvaja slobodu od samovolje, tj. od onoga »da se može činiti što se hoće«. Proizvoljnost je, za Hegela, volja kao protivrečnost. Slobodna volja je istina. Ona pripada objektivnom, svetskom duhu. Put slobode to je put svetske istorije u kojoj se duh otuđuje i otuđenjem spoznaje sebe. Proces oslobođenja je proces samorazvitka svetskog duha.«⁶ Za razliku od Hegelove koncepcije otuđenja, koja ima teološki i metafizički karakter, Fojerbah ideji otuđenja daje antropološko značenje (kroz kritiku religije i stvaranjem novog humanizma), čime znatno utiče na Marksa. Svestranijoj razradi ovog problema u marksističkoj teoriji doprineli su i engleski, francuski i nemački socijalisti. Sen Simon i njegovi učenici su izlaz iz društva otuđenosti videli u odumiranju države, u smeni vlasti nad ljudima vladavinom stvarima, u raspodeli prema sposobnostima i potrebama i td. Mogućnost razotuđenja zasniva se na ukidanju privatne svojine; i stvaranju društvene; na planskoj organizaciji međuljudskih odnosa i udruživanju u slobodne zajednice.

Koristeći se pomenutim teorijskim izvorima Marks je izgradio, do sada, najpotpuniju teoriju otuđenja. Savremeni teoretičari potaknuti izmenjenim uslovima života osvetljavaju nove dimenzije otuđenosti, tražajući za mogućnostima razotuđenja.

Egzistencijalisti smatraju da je otuđenje apsolutna odlika istorije čovečanstva i da je neodvojivo od čoveka. Iracionalizam je »izraz stanja

⁴ Tadić, Ljubomir: Poredak i sloboda; Kultura, Beograd, 1967; str. 65.

⁵ W. Windelband i H. Heimsoeth: Povijest filozofije, Naprijed, Zagreb, 1978, str. 293.

⁶ Tadić, Ljubomir: navedeno delo, str. 51.

otuđenosti društva i čoveka u kapitalističkom društvu.«⁷ Razmatrajući problem fetišizma Marks je doprineo razjašnjenju iracionalizma u filozofiji. »Reč je o fetišiziranju odnosa ljudi u društvu. Fetišizam robe i novca je u prvom redu ono u čemu se pokazuje iracionalizam.«⁸ Teoretičari danas više pažnje posvećuju problemu razotuđenja; tragaju za mogućnostima prevazilaženja otuđenosti u savremenim uslovima života.

I Marksovo otkriće suštine i oblika ljudske otuđenosti

Teorija otuđenja je jedna od karika između Marksove mladalačke misli i zrelog doba i u njoj Marks tretira problem čovekovog oslobođenja i humanizacije društvene stvarnosti. Iako je preuzeo terminologiju od Hegela i Fojerbaha (što samo ukazuje na korene njegove teorije), ne znači da je sadržaj koji su pod tim terminima podrazumevali isti.⁹ Za Marksa otuđenje je kritika nehumane stvarnosti građanskog društva; to je stanje u kome čovekovi materijalni i duhovni proizvodi ne pripadaju njemu, već se manje ili više od njega osamostaljuju. Čovek gubi kontrolu nad njima, a oni, proizvodi počinju da vladaju njime. Otuđenje je, pre svega, ekonomsko-politička činjenica.

1. Čovek kao biće prakse (opredmećenje i postvarenje)

Čovek je aktivno istorijsko biće koje se proizvodi vlastitim radom, a čije nam mogućnosti nisu u potpunosti poznate. »Istorija kao samo-proizvođenje čoveka jeste tlo na kome se odvija proces alijenacije čoveka, ali se istovremeno ovde stiču uslovi za njegovu realizaciju i oslobođenje.«¹⁰ Da bi pravilno sagledali značaj otuđenja rada i njegovu ulogu u ostalim oblicima otuđenja, treba ukazati na njegovu ulogu u nastanku i razvoju ljudske zajednice.

Na najnižem stupnju svoga razvoja čovek je bio neraskidivo vezan za zajednicu kojoj je služio. Razmena viškova proizvoda obavljala se između zajednica i za potrebe tih zajednica. U ovakvim uslovima nije bilo otuđenosti; čovek se identifikovao sa zajednicom, sa društvom, a njegov rad je bio izraz i potvrda njegove prirode. Ali razvoj materijalnih proizvodnih snaga dovodi do sukoba načina proizvodnje i načina prisvajanja. Kolektivno prisvajanje se prevazilazi individualnim. Engels ističe da je rad uslov nastanka i opstanka čoveka i da predstavlja kvalitativnu razliku između čoveka i životinje. Rad je čoveka učinio čovekom. Ali rad je i istorijska kategorija i Lenjin ističe da ga treba shvatiti kao međuljudski odnos u društvenom radu. Rad je proces u kome dolazi do razmene materije između čoveka i prirode. Čovek svojim prirodnom snagama (telom, rukama, nogama...), deluje na prirodu prema svojoj ideji, svesno upravljajući ovim procesom i kontrolišući ga. U

⁷ Zaječaranović, dr Gligorije: Skica savremene građanske filozofije; Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu, knjiga VI, Niš, 1979, str. 14.

⁸ Zaječaranović, dr Gligorije: navedeno delo, str. 14.

⁹ Termin alijenacija ranije je označavao nenormalnu osobu; na francuskom aliéné, na španskom alienado označavaju psihopatsku i apsolutno otuđenu osobu;

¹⁰ Tadić, Ljubomir: navedeno delo, str. 70.

tom procesu dolazi do stvaranja i prvih sredstava za proizvodnju kojima će čovek produžiti svoje prirodno telo. Razvoj proizvodnih snaga dovodi do stvaranja viška proizvoda, do ukidanja društvene (kolektivne) svojine i do stvaranja privatne. Uz to društvena podela rada omogućuje razmenu u kojoj će proizvođači izgubiti kontrolu nad vlastitim proizvodima. Engels, u tom smislu ističe, da se proizvod može upotrebiti protiv onoga koji ga je proizveo, kao sredstvo njegovog iskorišćavanja i potlačivanja. Tako nastaju uslovi alijenacije i dolazi do stvaranja ropstva. »Najbitnije je, ipak, da čovjek u suradnji s ostalim članovima zajednice odlučuje o opsegu, načinu, uvjetovanosti svoga angažiranja u procesu rada, koji on organizira, provodi, kontrolira i koristi se njegovim rezultatima. Kad proces rada u svom totalitetu preraste kontrolu samoga čovjeka, nastalo je stanje koje zovemo otuđenje.«¹¹ Dakle, prirodno stanje procesa rada ukinuto je otuđenim radom.

Marks razlikuje otuđenje i opredmećenje, dok Hegel identifikuje ova dva pojma. Osnovni uslov čovekove delatnosti je postojanje prirode i to u smislu postojanja čoveka kao prirodnog bića sa prirodnim uslovima njegove egzistencije, i s druge strane u smislu postojanja prirode kao spoljnog sveta, kao materijala koji čovek oblikuje i pomoću koga proizvodi. »Radnik stavlja svoj život u predmet; ali sad život ne pripada više njemu, nego predmetu. Ukoliko je, dakle, veća ta djelatnost, utoliko je bespredmetniji radnik. Što je proizvod njegovog rada, to nije on. Ukoliko je, dakle, veći taj proizvod, utoliko je manji on sam. Ospoljenje radnika u njegovu proizvodu znači ne samo da njegov rad postaje predmet, vanjska egzistencija, nego da rad egzistira izvan njega, nezavisno, tuđe i postaje njemu nasuprot samostalna sila, da mu se život koji je dao predmetu suprotstavlja neprijateljski i strano.«¹² Oruđa za rad su predmeti u koje je čovek utisnuo svoju sposobnost za svrsishodnu delatnost, u kojima se opredmetio. Opredmećivanje je čovekova samorealizacija, njegovo samopotvrđivanje, njegovo ostvarenje. U određenim društvenim odnosima opredmećenje kao ostvarenje i ispoljenje čoveka prerasta u svoju suprotnost — u otuđenje. Dakle, istorijski odnos čovek — proizvodnja (ili proizvodnja — proizvod rada) izražava se kao OPREDMEĆENJE i kao OTUĐENJE.« U svom određenju, opredmećenje predstavlja modus ljudskog potvrđivanja u svetu i modus prisvajanja sveta. To je sinonim ljudskog odnosa s prirodom i celokupnom stvarnošću.«¹³ To je generički odnos čoveka prema svetu. Opredmećenjem prirodne stvari gube svoju prirodnu određenost i postaju ljudski predmeti, postaju čovekovo prirodno biće. Tako prirodni svet postaje svet kulture — ljudski svet. U egzistencijalnom smislu opredmećenje je odnos čoveka prema predmetnom svetu i taj odnos je određujući. Otuđenje ne postoji u prvobitnoj zajednici i u patrijarhalnom društvu jer nema vlasništva. Individualna delatnost je društvena — organizovana i planirana prema potrebama zajednice. Proizvodi se

¹¹ Čalić, dr Dušan: Marksizam i samoupravljanje; Globus, Zagreb, 1974, str. 29.

¹² Marks—Engels: Rani radovi; Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844; Otudeni rad, Naprijed, Zagreb, 1978, str. 246—247.

¹³ Leković, dr Dragutin: navedeno delo, str. 118.

u cilju potrošnje, tj. radi zadovoljenja ljudskih potreba. Nema, dakle, robe, nema razmene — vrši se neposredna raspodela. Vremenom proizvodi postaju sredstva razmene, postaju roba koja ima svoju vrednost. Vrednost je relativna egzistencija proizvoda, otuđenje njegovog prirodnog bića (a prirodno je da proizvod zadovoljava određenu potrebu čoveka). »Čovek se potvrđuje ne u predmetima svoga rada, već u predmetima rada drugih koje prisvaja otuđenjem proizvoda svoga vlastitog rada.«¹⁴ Proizvodnja postaje sredstvo spoljašnjeg cilja, sredstvo sticanja bogatstva.

2. Otuđenje rada — uzrok ostalih oblika otuđenja

U kapitalizmu otuđenje dobija najrazličitije forme. Zato Marks svoju teoriju otuđenja zasniva na analizi ove društveno-ekonomske formacije. Kapitalistički način proizvodnje razvio je proizvodne snage, ne vršeći promene u proizvodnim odnosima. Radnik se opredmećuje u proizvodima i oni postaju njegovo drugo telo. Time on osiromašuje sebe. Koristeći prirodna bogatstva on osiromašuje prirodu. U procesu rada čovek ostvaruje svoje mogućnosti i sklonosti, pretvarajući ih u dela, opredmećujući sebe i svoju delatnost. Tako stvara uslove u kojima se izgrađuje, oblikuje, obrazuje i usavršava. Dati društveni okvir, u većoj ili manjoj meri, pospešuje ili ometa i sprečava raznovrsno ljudsko stvaralaštvo; ispoljavanje izvesnih ljudskih mogućnosti i razvoj čoveka kao pojedinca i člana društvene zajednice.

Otuđenje je za Marksa, pre svega, političko-ekonomska činjenica. Korene otuđenja nalazima u postojanju privatne svojine, u podeli rada, u suprotnosti interesa. Privatna svojina i kapital, kao njena najrazvijenija forma, nisu puke stvari koje stoje pored ljudi, već su materijalizovani društveni odnosi u procesu proizvodnje. Otuđenje se ispoljava u aktu proizvodnje i u rezultatu proizvodnje, a to ima za posledicu otuđenje čoveka od svoje generičke prirode. U uslovima privatne svojine rad postaje nužno zlo, jer je čovek otuđen od sredstava za proizvodnju, a njegova delatnost je delatnost za drugog. Predmeti koje proizvodi ne pripadaju njemu, već su to proizvodi namenjeni tržištu, oni postaju roba i otuđuju se od proizvođača. »Budući da otuđeni rad čoveku 1. otuđuje prirodu, 2. samog sebe, njegovu vlastitu djelatnu funkciju, njegovu životnu djelatnost, on čovjeku otuđuje rod; on mu rodni život čini sredstvom individualnog života. (...) proizvodni život je rodni život. To je život koji proizvodi život.«¹⁵ Čovek kao generičko biće stvara generičku predmetnost i time se potvrđuje. U otuđenom radu ta generička predmetnost se otuđuje od čoveka — otuđuje se njegov rod. Generički život se podređuje individualnom; čovekova suština postaje samo sredstvo njegovog postojanja. Otuđeni rad stvara homo duplexa, te čovek dolazi u sukob sa samim sobom. Buržoaske slobode pojedinca su uglavnom iluzorne. Nema spoljne sile kojom bi pojedinac bio prisiljen da sklapa određene ugovore. Ali, čovek nije svestan da

¹⁴ Isto, str. 130.

¹⁵ Marks—Engels: Rani radovi..., str. 250—251.

njegovom slobodom upravljaju zakoni tržišta, konkurencija, profit ... »Kapital, mrtva prošlost, zapošljava radnu snagu — živu vitalnost i snagu sadašnjosti (...) Borba između kapitala i rada, nije samo borba klasa, već borba principa vrednosti: između sveta stvari i njihovog nagomilavanja i sveta života i njegove produktivnosti.«¹⁶ Ukoliko raste snaga koju čovek oslobađa i prenosi na predmete, utoliko je on nemoćniji; sukobljava se sa sopstvenim silama, otelotvorenim u svojim proizvodima koji su se otuđili od njega.

3 Socijalno-političko i ideološko otuđenje

Otuđenje rada dovodi do dezintegracije, depersonalizacije, degradacije i dehumanizacije čoveka. Dezintegracija se manifestuje u sukobu individualnog i generičkog, naturalističkog i humanističkog, intelektualnog i emocionalnog. Depersonalizacija se ogleda u maheničkom, monotonom i nezainteresovanom obavljanju delatnosti koja osiromašuje čoveka. Degradacija je svođenje generičkog života na sredstvo individualnog. Dehumanizacijom se čovek odvađa od sebe i od drugih — on se desocijalizuje. Ekonomska posledica otuđenja rada je osiromašenje radnika, a socijalna vladavina neradnika nad radnikom. Pri tom dolazi do deformacije ljudskih čula i do njihovog svođenja na čulo posedovanja. Podelom rada na umni i fizički dolazi do degradacije fizičkog rada u odnosu na umni. Čovek se otuđuje od svojih potreba čime dehumanizuje svoj odnos prema sebi i prema drugim ljudima. Ovo otuđenje se svodi na izazivanje veštačkih potreba i njihovog lažnog zadovoljavanja. Postavlja se pitanje da li čovek gubi svoje potrebe, ili ih svesno ne oseća? Otuđenje potreba se javlja kao podela potreba na rafinirane i obične. Ljudske potrebe su posredovane novcem i čovek postaje zavistan od novca. To vodi otuđenju potrošnje: radnik zadovoljava kvantitativno svoje potrebe (kupujući jeftinu robu), ali ne i kvalitativno. U robnoj proizvodnji javlja se novac kao univerzalni ekvivalent za razmenu roba. Dakle, roba je novac, a njegovo gomilanje u formi bogatstva i kapitala, dovodi do uzdizanja ekonomskih moći i vrednosti nad ljudskim snagama i vrednostima. Novac postaje jedina i najviša ljudska potreba. On je izraz ekonomskog, ali i ljudskog otuđenja. »Novac — to je čovekov generički život projektovan izvan njega i od njega otuđen (...) Novac je završeno samootuđenje, jer mera svih stvari nije više čovek nego novac.«¹⁷ Na planu celog društva novac je otuđeni društveni odnos posredovan predmetima. Društvena moć je prenetna na novac i on razdvaja ljude; on postaje otuđena moć čovečanstva.

Klase su tipičan i stalan oblik socijalnog otuđenja. Proletarijat je klasa svedena na anonimnu masu, depersonalizovana, desocijalizovana i podređena fabrici. Radnik se otuđuje u radu i to shvata kao svoju negaciju. Kapitalista se otuđuje u novcu u kome vidi potvrdu svoje moći. Otuda je razumljiva radnikova težnja da promeni takvo stanje, kao i težnja kapitaliste da ga očuva. Pored otuđenja među ljudima,

¹⁶ From, Erih: navedeno delo, str. 108—109.

¹⁷ Leković, dr Dragutin: isto, str. 193.

pripadnicima antagonističkih klasa, postoji i otuđenje među njima unutar samih klasa.

Političko otuđenje se javlja kao posledica otuđenja rada i sukoba opštih i posebnih interesa. Ono predstavlja čovekov društveni život u političkom obliku. Društvenoj prirodi čoveka postaje adekvatna politička zajednica. Država se konstituiše kao posrednik između čoveka i njegove slobode. Društvena stvarnost se cepa na političku i državnu. Političko otuđenje se manifestuje kao otuđenje države od društva, od klase i od pojedinca. Državni aparat se osamostaljuje od društva i izdiže iznad njega. Država vrši nasilje nad potlačenom klasom i otuđuje se od nje. Ali, ona se otuđuje i od klase na vlasti, na bazi podele rada na umni i fizički. U nemogućnosti da uključi celu vladajuću klasu u obavljanje državnih poslova, ona stvara birokratski aparat i druge posrednike.

Socijalno otuđenje se završava otuđenjem među članovima porodice i seksualnim otuđenjem među polovima.

Pomenuti oblici otuđenja sprečavaju stvaralaštvo, kreaciju, znatiželju, nezavisnu misao, a stvaraju uslove za borbu radnika, za apatiju, destruktivnost, bekstvo i psihičku regresiju. Ideološko otuđenje je izraz stvarnog otuđenja čovekovog bića. Zato je mišljenje metafizičko i anti-dijalektičko, spekulativno i formalističko. »Otuđenje je granica koju svest ne može prevladati.«¹⁸ Totalnu derealizaciju svest doživljava na planu religije i spekulativne filozofije. Tu se čovekove ideje, dakle, ono što je stvorio čovek, uzimaju kao stvaraoči sveta i čoveka. U religiji čovek stvara viziju drugog sveta u kome ispravlja sve nepravde stvarnog sveta. U bogu on sjedinjuje sve svoje ljudske vrline, dodajući tome i svije potencijalne osobenosti.

»Značaj ekonomskog otuđenja na individualnom planu sastoji se, pre svega, u tome što je ono prekinulo prvobitne veze i čoveka učinilo samostalnim, oslobađajući ga neposredne zavisnosti od društva.«¹⁹ Na socijalnom planu dolazi do zamene krvno-srodničkih veza društvenim vezama. Uz to ekonomsko otuđenje stvara materijalnu osnovu ljudske emancipacije — čovekove slobode. Otuđenje ima i izvestan pozitivan smisao. Afirmišući podelu rada i umni rad kao privilegiju vladajuće klase, stvorilo je uslove za snažan filozofski, umetnički i naučni razvoj čovečanstva. Kroz određene forme materijalnog otuđenja dolazi do bržeg ili sporijeg razvoja čoveka. Tako je religija kao faktor humanizacije čoveka, razvila moralne vrline; politička emancipacija dala individualne slobode i prava i prokrčila put ka stvarnoj ljudskoj emancipaciji.

II Socijalistička revolucija kao početak rešenja zagonetke otuđenja

Ako je otuđenje nastalo na određenom stupnju razvoja materijalnih proizvodnih snaga, ako je zasnovano na razdvajanju sredstava za proizvodnju od proizvođača — na privatnoj svojini i na podeli rada na

¹⁸ Isto, str. 299.

¹⁹ Isto, str. 315.

umni i fizički; ono će po dijalektici svoga razvitka i nestati. To nestajanje je praktičan akt koji uključuje ispunjenje izvesnih uslova: 1) da otuđenje dostigne kulminaciju pri kojoj bi većina postala masa lišena uslova egzistencije; 2) da proizvodne snage stvore obilje proizvoda koji bi stvorili ljudske uslove za egzistenciju svih ljudi. »Da bi ono postalo nesnosnom silom, tj. da bi postalo sila protiv koje se diže revolucija, nužno je da je to otuđenje pretvorilo masu čovečanstva u ljude potpuno lišene svojine, i to u protivrečnosti s jednim datim svetom bogatstva i obrazovanja, a oba ta uslova pretpostavljaju veliki porast proizvodnih snaga, visok stupanj njihovog razvitka.«²⁰

1. Marksov pojam proleterske revolucije kao univerzalne promene

U Svetoj porodici klasici ističu da su se u životnim uslovima proletarijata stekli najnečovečniji uslovi života uopšte. Zato je proletarijat prinuđen da promeni postojeće. »Revolucija i sloboda su intimno bliske: revolucija je izazivanje slobode na svetlost dana; sloboda sadrži neophodni patos i ukras revolucije, treperenje njene duše i otkučaj njenog srca. Obe su prisno povezane sa težnjama omladine (...) Svako kome pripada budućnost, ko napreduje i razvija se, mora da se nada i mašta, sniva i planira svoj život (...) ne ostani ono što jesi, već postani ono što još nisi, ali možeš postati!«²¹ Proletarijat je srodan omladini jer je i on ono novo i mlado u društvu, jer i on nosi budućnost. U pismu Rugeu Marks ističe da je za revoluciju nužan spoj materijalnog i idejnog elementa — da su sazreli materijalni uslovi i da je revolucionarna ideologija ovladala masama. Proletarijat je klasa koja univerzalno pati, a ta patnja je suština opšteljudske patnje. Dosadašnje borbe u istoriji su bile parcijalne i klasno ograničene. Ljudska emancipacija, ukidanje nepravde uopšte, podrazumeva i ukidanje proletarijata — realizaciju slobode za sve. Otuđenje se dovršava u proletarijatu i njegova je uloga da uništi buržoasku klasu i sebe kao klasu. »On se ne može ni sam osloboditi a da ne ukine uslove svoje sopstvene egzistencije. Isto tako on ne može ukinuti svoje vlastite životne uslove, a da ne ukine sve neljudske životne uslove današnjeg društva, koji su sažeti u njegovoj situaciji.«²² Silu treba rušiti silom, a ne nadom da će ona spontano uništiti sebe. Na ovoj tezi Marks zasniva svoju koncepciju o revolucionarnom društvenom preobražaju. Revolucijom treba osvojiti političku vlast i uspostaviti diktaturu proletarijata — to je politički uslov razotuđenja. Sledi eksproprijacija eksproprijatora i stvaranje društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju — to je ekonomski uslov razotuđenja. Nakon toga uspostaviti demokratski centralizam i usaglasiti opšte i pojedinačne interese. Uporedo s tim menjati i samog čoveka, njegove običaje, navike, shvatanja, način mišljenja i nivo obrazovanja.

Pošto se najpre javilo u sferi ekonomije i ideologije, otuđenje će u ovoj oblasti prvo i nestati, da bi došlo do razotuđenja i u oblasti

²⁰ Marks—Engels: Nemačka ideologija; knjiga I, Kultura, Beograd, 1964, str. 32.

²¹ Tadić, Ljubomir: navedeno delo, str. 74 i 76.

²² Marks—Engels: Sveta porodica; Kultura, Beograd, 1964, str. 81.

socijalnog, i političkog života. Razotuđenje se poklapa s prelaznim periodom od klasnog ka besklasnom društvu. U nižoj fazi komunizma ono započinje borbom protiv osataka prošlosti, koji su stalni izvor novog otuđenja. Druga opasnost ove faze komunizma je u stvaranju potencijalnih izvora otuđenja: centralizam, birokratija, država, podela rada, liberalizam...

Iako je i ranije bilo klasnih pokreta, pretpostavlja se da će radnički pokret biti poslednji u istoriji ljudskog društva. Ovaj pokret je novi kvalitet u odnosu na prethodne. Raniji pokreti su se svodili na likvidaciju gospodstva jedne klase, a u biti nisu ništa menjali. Radnički pokret ima za cilj da ukine vladavinu čoveka nad čovekom i klasnu podelu društva. On izražava celokupni smisao svetskog istorijskog procesa i predstavlja »odgonetku tajne povjesti«.

2. Socijalizam kao svetski proces

Borba čoveka protiv različitih oblika otuđenja poklapa se sa izgradnjom socijalističkog društva i sa pojavom izvesnih socijalističkih tendencija u buržoaskom društvu. Iako su putevi u socijalizam različiti oni zavise od stepena razvoja kapitalizma, od razvijenosti radničke klase, od njene organizovanosti, od nacionalnih odnosa i odnosa snaga u svetu. Socijalizam kao demokratsko društvo treba da ukine privatnu svojinu, klase, i ostatke klasnog društva; da sukcesivno povećava ekonomsku slobodu, da organizuje državu tako da ona odmah počne da odumire prerastanjem centralističkog upravljanja u centralnu koordinaciju. »Jedan od najznačajnijih momenata u tom čovečjem osvješćivanju i oslobađanju u prvom je redu otkriće osnovnog zakona historijskog razvitka; dalji najvažniji korak jeste prijelaz iz klasnog društva u socijalizam i besklasno društveno uređenje, kad čovjek neće više sputavati slobodu čovečjeg razvitka radi sebičnih i uskih klasnih interesa. Zato je danas borba za socijalizam ujedno i najviši oblik borbe za čovjekovu slobodu i dostojanstvo.«²³ Viša faza komunizma treba da ima sopstvenu osnovu što će omogućiti totalno razotuđenje. Automatizacija proizvodnje će skratiti radno vreme i omogućiti će prevazilaženje podele rada na umni i fizički. Na socijalnom planu razotuđenje se realizuje ukidanjem suprotnosti između grada i sela, u prevazilaženju nacionalne podeljenosti i formiranju zajednice ljudskog roda. Prerastanje poljoprivrednog rada u oblik industrijskog rada osnova je za izjednačavanje grada i sela. Razotuđenjem lokalna egzistencija individue biva zamenjena njenom svetskoistorijskom egzistencijom.

Razotuđenje na planu svesti započinje ukidanjem robne proizvodnje; koja vodi defetizaciji ljudske svesti. Time dolazi i do emancipacije svesti od religije i politike, do uzdizanja individualne svesti (koja je bila klasno ograničena), na nivo društvene svesti, a ove na nivo naučne svesti (koja je još jedino istorijski ograničena u poimanju celokupne istine). »Oblici svesti nestaju jer su društvena osnova i društveni

²³ Vranicki, Predrag: Dialektički i historijski materijalizam; Matica Hrvatska, Zagreb, 1958, str. 59.

sadržaj svesti bitno novi. Drugačije rečeno, oblici svesti nestaju jer više ne odgovaraju stvarnom društvenom sadržaju, a i zbog toga što se ovaj sadržaj ne može više izraziti kroz tradicionalne oblike svesti.«²⁴ Nestaće politike; pravo će se transformisati u moral, a filozofija će se stopiti sa naukom.

III Socijalističko samoupravljanje — put ka dezalijenaciji i realnom humanizmu

»Svjetska historijska misija radničke klase i sastoji se u tome da ona prevlada klasnu podijeljenost u društvu i vjekovnu razdvojenost proizvođača od sredstava, od uslova i plodova rada, što i jeste najdublji smisao socijalističkog samoupravljanja.«²⁵ Suština oslobođenja čovjeka leži u uspostavljanju prave socijalističke demokratije u proizvodnji, a time i u samom društvu. Komunizam u svojoj početnoj, nižoj fazi predstavlja prelaznu etapu u izgradnji besklasnog društva. Socijalizam je taj prelazni period koji niče iz carstva nužnosti, i koji nosi u sebi protivrečnosti pređašnjeg klasnog, otuđenog društva. Boreći se protiv ostataka starog, nazadnog i nehumanog socijalizam treba da stvori uslove za izgradnju carstva slobode, da stvori realnu osnovu na kojoj će se uspostaviti viša faza komunizma. »Komunizam kao pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovjekova samoootuđenja, te s toga, kao zbiljsko prisvajanje čovjekove suštine od čovjeka i za čovjeka jest stoga, potpun, svjestan i unutar cjelokupnog bogatstva dosadašnjeg razvitka nastali povratak čovjeka sebi kao društvenog tj. čovječnog čovjeka. Taj je komunizam kao dovršeni naturalizam-humanizam, kao dovršeni humanizam-naturalizam, on je istinsko rješenje sukoba između čovjeka i prirode, između čovjeka i čovjeka, istinsko rješenje borbe između egzistencije i suštine, između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individuumu i roda. On je riješena zagonetka historije i zna da je on to rješenje.«²⁶

1. Socijalističko samoupravljanje — suština svake duboko narodne socijalističke revolucije

Borba naših naroda za slobodu prerasla je u toku II svetskog rata u socijalističku revoluciju. Prerasla je u borbu za promenu postojećeg, u borbu za istinsko oslobađanje čovjeka. Ciljevi koje je postavila KPJ u toku rata bili su u interesu čovjeka i društva. Mase potaknute slobodarskom mišlju, ustrajale su u revoluciji — do pobjede. Nakon rata radnička klasa preuzima vlast u zemlji (uspostavlja diktaturu proletarijata kao specifičan oblik vlasti radničke klase u novoj socijalističkoj državi). Podruštvljavanje osnovnih sredstava za proizvodnju započelo je eksproprijacijom eksproprijatora, konfiskacijom, sekvestracijom i agrarnom

²⁴ Leković, dr Dragutin: isto, str. 378.

²⁵ Iz govora druga Tita u Jajcu: Borba, 1. XII 1973, str. 5.

²⁶ Marks—Engels; Rani radovi; Ekonomsko-filozofski rukopisi..., str. 275.

reformom. »Izgrađena je državna organizacija za upravljanje tim sredstvima, koja se oslanjala na savetodavno učešće radnih ljudi u upravljanju proizvodnjom.«²⁷ Centralistički način planiranja i upravljanja, u prvoj fazi našeg socijalističkog razvoja, postao je izvor novih oblika otuđenja. Administrativni aparat stiže niz privilegija koje dovode do različitih deformacija u socijalističkom razvoju. Opasnost od osamostaljenja državnog aparata i njegovog uzdizanja iznad društva, postaje sve veća. Zato je trebalo hitno smanjiti njegove funkcije i preneti ih na radne ljude. S tim ciljem je započela izgradnja druge etape u našem socijalističkom razvoju, započela je izgradnja samoupravljanja. Radničko samoupravljanje je društveno-politički zasnovano na socijalističkoj demokratiji. Istinska socijalistička demokratija je moguća u uslovima društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju. Zato je i prvi korak ka samoupravljanju zamena državne svojine neposredno društvenom.

Samoupravljanje predstavlja tekovinu naše revolucije, osnovni društveni odnos naše stvarnosti i perspektivu daljeg razvoja našeg socijalizma. Po našem Ustavu samoupravljanje je opšti princip, neotuđivo, kolektivno i organizovano pravo svih radnih ljudi. Ono je način odumiranja države i mogućnost daljeg razotuđenja.

Izgradnja samoupravljanja od 1950. godine znači proces izgradnje asocijacije slobodnih proizvođača. Ona predstavlja takav društveni odnos čiji je cilj uspostavljanje prirodnog stanja procesa rada. To drugim rečima znači eliminaciju posrednika između čoveka i sredstava za proizvodnju (bez obzira da li se radi o klasi eksploatatora ili o državi). Uspostavljanje prirodnog stanja procesa rada ne treba shvatiti u Ru-soovom smislu — vraćanja čoveka prirodi; već u smislu organizovanja tog procesa na višem nivou, na nivou koji odgovara savremenom stepenu razvoja materijalnih proizvodnih snaga. U vezi s tim Ustav iz 1974. i ZUR ističu da radnička klasa treba proizvodnju, koja je po svom karakteru društvena, društveno i da organizuje. Stvaranje asocijacije slobodnih proizvođača započinje decentralizaciju upravljanja privrednim razvojem; tj. sužavanjem vlasti države, a jačanjem uloge privrednih organizacija — budućih asocijacija slobodnih proizvođača.

2. Samoupravljanje kao samoemancipacija čoveka i društva — radikalne promene u društvenom biću

»... Samoupravljanje kao opštedruštvena akcija, jeste posebna aktivnost u kojoj se ogleda emancipacija većine naroda, jer i na taj način vidimo da to narod radi sam u sopstvenom interesu.«²⁸ Najviši cilj našeg socijalizma je lična sreća čoveka, ali ona se ne sme graditi na račun zajedničkog interesa. Jedino rad i rezultati rada mogu određivati društveni položaj čoveka i biti uslov sticanja bogatstva. Dakle, jedino radom čovek može ostvariti svoju sreću; a time će doprineti i prosperitetu čitavog društva.

²⁷ Program i statut SKJ usvojen na sedmom kongresu SKJ; Komunist, Beograd, 1962, str. 87.

²⁸ Pilić, dr Vera: Marksovi novootkriveni rukopisi o samoupravljanju; Ekonomski anali, Beograd, 1979, br. 63—64, str. 41.

Pokretačka snaga čovekove stvaralačke aktivnosti postaje njegov lični i materijalni položaj. Rad kao jedini uslov opstanka čoveka postaje i briga čitavog društva. Društvo je obavezno da odgovarajućom socijalnom politikom i regulativnim merama, pre svega u sferi materijalnog života, usmerava raspored radne snage, vodi kadrovsku politiku, brine o onima koji nisu u stanju da rade, da se bori protiv onih koji pokušavaju da žive na tuđ račun... Za čovekovo razotuđenje neophodna su dva uslova: 1) da su materijalne proizvodne snage dostigle relativno visok stepen razvoja; i 2) da su uspostavljeni takvi društveni odnosi koji će isključivati otuđivanje proizvoda od onih koji ih stvaraju. Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju podrazumeva pravo radnih ljudi da se koriste tim sredstvima u svom i u zajedničkom interesu. Ali, to istovremeno znači da su radni ljudi obavezni da se pravilno koriste tim sredstvima, da je reč o planskom i disciplinovanom trošenju društvenih sredstava.

Da bi realizovao pomenute uslove radni čovek je udružio rad s drugim ljudima u osnovnim organizacijama udruženog rada. On je postao nosilac proizvodnje; on razvija proizvodne snage i vlada procesom proširene reprodukcije na bazi samoupravljanja. »Radničko samoupravljanje jeste izraz i potvrda društvenog karaktera svojine nad sredstvima za proizvodnju i osnovni oblik neposrednog uključenja i učešća radnih ljudi u upravljanju privredom. Na toj se osnovi društvena proizvodnja najneposrednije vezuje sa stvarnim potrebama ljudi, a proizvodi ljudskog rada prelaze u oblast istovremeno i društvenog i ličnog prisvajanja radnika. Društveni odnosi u proizvodnji i raspodeli, i postepeno u svim osnovnim sferama društvenog uređenja, dobivaju sve razvijeniju socijalističku sadržinu.«²⁹ Tako čovek postaje subjekt proizvodnog procesa, dobija motivaciju da stvara; prevazilazi stanje otuđenosti od sredstava za proizvodnju i od svojih proizvoda. Tako započinje proces oslobađanja rada i izgradnja novih proizvodnih odnosa koji će imati za posledicu promene u svim drugim oblastima čovekovog života.

3. Humanističke mogućnosti samoupravljanja

Pitanje novog humanizma je pitanje oslobađanja čoveka na ekonomskom, političkom i duhovnom planu; to je problem novih socijalističkih odnosa, svesnog i pravilnog razvoja socijalističke demokratije. »Ustav iz 1963. godine ne posmatra čoveka više kao privesak vlasti, niti kao čisti produkt prirode ili tradicionalnih sila, već kao deo društva koji mora svojom aktivnošću u procesu ostvarivanja i razvitka socijalističkih i demokratskih odnosa, oslobođenja čoveka i humaniziranja njegovih odnosa i njegove ličnosti, utvrđivati i proširivati ta prava i slobode. To je put stvarnog socijalističkog društva, a time i put razvitka čoveka i njegovih sloboda i prava ka oslobođenju ličnosti čoveka.«³⁰ Čoveku su data ustavom određena prava i slobode, uz uslov da je i

²⁹ Program i statut SKJ... str. 139.

³⁰ Ustav SFRJ iz 1974; II dopunjeno izdanje, Privredni pregled, Beograd, 1978, str. 308.

on dužan da poštuje slobode i prava drugih ljudi. Osnovna načela našeg samoupravljanja su solidarnost, ravnopravnost i zajedništvo. Iz njih dalje proizilazi jednakost po polu, rasi, jeziku, nacionalnosti, veroispovesti, obrazovanju i društvenom položaju. Naučno-tehnološka revolucija pretvara nauku u osnovnu proizvodnu snagu koja postaje glavni faktor rasta produktivnosti rada. To, dalje, omogućava čoveku da se kreativno afirmiše, da se angažuje u raznim oblastima.

Marksova ideja da će stvaranje bogatstva sve manje zavisiti od dužine radnog vremena, a sve više od opšteg stanja znanja — od primene nauke u proizvodnji; postaje zakonitost koju potvrđuje i naša praksa.

Samoupravljanje je društveni odnos imanentan socijalizmu; i kao što je socijalizam u svakoj zemlji zavistan od ekonomskih faktora, istorijskog nasleđa i sl. tako će se i samoupravljanje razvijati različito u različitim zemljama. Ono je sve prisutnije i u kapitalističkim zemljama, naročito u formi participacije. Sve ovo samo potvrđuje čovekovu želju za oslobađanjem, koje svoju mogućnost nalazi u samoupravljanju.

4. Protivrečnosti samoupravljanja i putevi prevazilaženja alijenacije

Još je Marks uočio da stvaranje društva slobodno udruženih proizvođača neće teći spontano; da će to biti klasna borba u humanijem vidu i na nov način. Pošto naše društvo nije dostiglo potreban stepen ekonomskog razvoja, započelo se najpre s izgradnjom ekonomskih pa zatim i društvenih odnosa u pravcu stvaranja asocijacije slobodnih proizvođača, i to odumiranjem države, i izgradnjom samoupravljanja na osnovu udruženog rada. Otpori ideji i praksi samoupravljanja posledica su: — relativno niskog stepena razvoja proizvodnih snaga; — nerazvijene društvene svesti radnih ljudi; — problema koji se javljaju u vezi s realizacijom prava na raspodelu osnovnog dohotka i ličnih dohodaka (problema merljivosti uspeha radnih zajednica i radnih organizacija; i problema kriterijuma za raspodelu ličnih dohodaka); — nedovoljne integrisanosti samoupravnih oblika i procesa u radnoj zajednici sa oblicima samoupravljanja u opštini.

a) Protivrečnosti društvene svojine

Iznoseći marksističko shvatanje o otuđenju (koje počinje u sferi čovekove materijalne proizvodnje, kao posledica privatno svojinskih odnosa), treba reći i o mogućnostima razotuđenja, tj. o putevima dezalijenacije. Klasici marksizma ističu da društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju omogućava oslobođenje rada; da ukida otuđenje od uslova, sredstava i rezultata rada od radnog čoveka. U našoj fazi socijalističkog razvoja društvena svojina ima klasno obeležje — to je klasna svojina ljudi koji rade. Njen cilj je da preraste u svojinu svih ljudi, najpre na nivou nacije, a potom u svetskim razmerama. Koegzistencija društvene svojine i robne proizvodnje u socijalizmu ima za posledicu odgovarajući princip raspodele — prema radu. To je pravo nejednakosti;

jer primenjuje isto merilo, rad, na različite pojedince (različite fizički, mentalno...). S druge strane društvena svojina sadrži ostatke državne svojine; jer se društveno prisvajanje vrši preko ili uz prisustvo države, ili političke vlasti i drugih društvenih sila. U razvoju društvene svojine javlja se niz protivrečnih odnosa, a oni su vezani za određene uzročnike:

»a) stepen nerazvijenosti samoupravne ekonomske prakse;
b) odgovarajuću hipotetičnost teorijskog modela društvene svojine;

c) širi društveni sadržaj svojine od ekonomskog sadržaja (uticaj pravnih, političkih, ideoloških struktura na ekonomske uopšte i na svojinske, posebno);

d) dualistički karakter kategorije društvene svojine (dva tipa subjekata prisvajanja — samoupravnih i nesamoupravnih — birokratskih (menadžerskih, tehnokratskih);

e) dualistički karakter sistema privređivanja — delovanje genetičkih i teoloških načela (robna privreda i plansko usmeravanje);

f) pluralitet faktičkih subjekata prisvajanja (prisvajanje na osnovi rada, na osnovi sredstava, na osnovi ekonomskih funkcija, na osnovi lične i privatne svojine, na osnovi monopola u sferi prometa, na osnovi monopola prirodnih funkcija itd.);

g) uticaj teorijske svesti (ekonomske doktrine) na konceptualizaciju ekonomskog bića društvene svojine (različiti doktrinarni pravci o ekonomskoj prirodi svojine samoupravnog tipa).³¹ Otklanjanje ovih uzroka koji dovode do različitih deformacija u svojinskim odnosima i šire u sferi ekonomskog života ljudi u socijalizmu, primaran je zadatak. ZUR detaljno razmatra ove probleme i daje smernice za njihovo rešavanje. Potrebno je da radni ljudi postanu stvarni subjekti procesa proizvodnje, da sami odlučuju o suštinskim pitanjima proizvodnje i raspodele, da razviju svoje potencijalne sposobnosti primereno ulozi koja im pripada. »Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da podruštvljeni čovek, udruženi proizvođači, racionalno, uredi ovaj svoj promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi. Ali to uvek ostaje carstvom nužnosti. Sa one strane njega počinje razvitak ljudske snage koja je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode, ali koje može da procveta samo na onom carstvu nužnosti kao svojoj osnovici. Skraćenje radnog dana je osnovni uslov.«³²

Podizanje kvalifikacionog i obrazovnog nivoa radnih ljudi, automatizacija procesa proizvodnje idu direktno u prilog skraćanju radnog vremena. Markuze smatra da automatska proizvodnja više nije sistem eksploatacije; da ona dopušta igru s proizvodnom maštom, eksperimentisanje s mogućnostima oblika i materije. Oslobođanje čoveka u sferi materijalne proizvodnje odražava se na njegovo oslobođanje i na planu socijalno političke i idejne nadgradnje.

³¹ Dr Smiljan Jurin i Dr Predrag Radenović: Praktikum iz opšte sociologije; Naučna knjiga, Beograd, 1974, str. 547.

³² Marks, Karl: Kapital I—III; Prosveta, Beograd, 1973, str. 1816.

b) Klasno-političke i ideološke suprotnosti

Uporedo s izgradnjom socijalističkog sistema kod nas vođena je borba protiv ostataka starog društva, kao i protiv negativnih tendencija koje su se razvile u samoupravnoj praksi. U ličnosti proizvođača koji radi sredstvima u društvenoj svojini, stvorena je mogućnost za prevazilaženjem podele rada. To je s druge strane zahtevalo viši stepen obrazovanosti proizvođača, koji bi mogao uspešno da se koristi savremenim sredstvima za proizvodnju, ali i da organizuje taj proces proizvodnje. Rast inteligencije unapredio je razvoj socijalizma, ali je doveo do pojave birokratizma, tehnokratizma, anarholiberalizma, i drugih nazadnih tendencija. Pojava birokratije vezana je za formiranje administrativnog aparata u etatističkoj fazi našeg socijalističkog razvoja.³³ Široke kompetencije ovog društvenog sloja obezbedile su mu privilegovan položaj u društvu. Ovakav sloj se javlja i u nekim zajedničkim i stručnim službama radnih organizacija, u upravnim organima i drugim delovima upravljačkog sloja. Koristeći svoj položaj ovaj sloj preti da se osamostali i da preraste u silu iznad društva. On svoje interese pretpostavlja društvenim. Procesom deetatizacije opada i značaj državnih rukovodilaca, slabi moć birokrata, ali se ekonomska moć seli u upravljačke vrhove centara finansijske moći (centara koncentracije i centralizacije društvene akumulacije). Tako se formira tehno-birokratska struktura.

Tehnokratija je koncepcija i praksa odvajanja upravljanja materijalnom osnovom društva od radnika i njihovog uticaja, navodno, u interesu poslovnosti i stručnog obavljanja posla. Mistifikujući svoju funkciju, tehnostrate kompromituju samoupravljanje, navodeći da se stvari teže rešavaju na samoupravnoj osnovi. Oni ističu da je njihova uloga odlučujuća i da se bez njih ne može nijedan važan posao uspešno obaviti

Anarho-liberalisti potpuno negiraju ulogu države; svode samoupravljanje na puki oblik formalne demokratije i svojim delovanjem ugrožavaju temelje socijalističkih društvenih odnosa. Kritiku tehnokratizma ne smemo shvatiti kao borbu radnika protiv stručnjaka i tehničke inteligencije! Baš tehnostrate i birostrate, koji često i nisu stručnjaci, žele i pokušavaju da konfrontiraju radnike i stručnjake — a oni su ustvari integralno vezani. Postavlja se pitanje kako to da radnici sami donose odluke koje su suprotne njihovim interesima? Ako rade sredstvima u društvenoj svojini, u samoupravnim organizacijama udruženog rada, ako ravnopravno odlučuju o svojim vitalnim problemima, kako to da te odluke često idu u prilog samo tehno-birokratskim strukturama? Ovakve pojave su posledica formalizma u samoupravljanju. Činjenica da samoupravljanje još nije zaživelo u potpunosti u svim društvenim struk-

³³ Birokratija je istorijska kategorija nastala na prelazu iz feudalizma u kapitalizam. Termin je francusko-grčkog porekla, a znači vladavinu ureda, kancelarije. Izvorno je imao političko obeležje. Za Hegela je birokratija svest države, njen glavni stub, opšti stalež, veza opšteg i posebnog interesa; a država je realizacija slobode. Marks nasuprot Hegelu ističe da je birokratija imaginarna država pored realne države, da je karakterišu: tajna, autoritet, mehanizam, dogmatizam, hijerarhija...

turama, ukazuje samo na mogućnost deformacija u sistemu odlučivanja. Politički i državni sistem izrasta iz samoupravljanja i predstavlja jedinstvo novih funkcija organa samoupravljanja s jedne strane i klasičnih funkcija države (koja odumire), na sve užem području — s druge strane. Jedan od najaktualnijih problema kod nas je problem odumiranja države i klasične političke vlasti. To ukazuje na potrebu likvidacije profesionalne politike kao zanimanja. Princip rotacije je način borbe protiv političkog profesionalizma. Ustavom iz 1974. uveden je delegatski sistem, koji predstavlja garanciju demokratskih prava samoupravljača. On omogućava povezivanje različitih interesa i rešavanje konflikata među njima. Delegati nisu političari opšteg tipa, već izvršioци kolektivnih funkcija koje pripadaju samoupravnim subjektima, tj. zajednicama samoupravnih interesa. Za razliku od predstavničkog sistema, delegati u delegatskom sistemu odlučuju na bazi elastičnog mandata.³⁴ Odlučivanje se ne sastoji u nadglasavanju, već u usklađivanju interesa u iznalaženju takvih rešenja koja će zadovoljiti najveći broj ljudi i dati optimalne rezultate u datom trenutku. Povezanost s delegatskom bazom osnovni je uslov za uspešno funkcionisanje delegatskog sistema. »U socijalističkom samoupravnom društvu se većina i manjina — odnosno, ako mogu tako da kažem, vladajuća partija i opozicija — ne stvaraju na generalnom političkom planu borbi za političku vlast, nego u odnosu na rešavanje konkretnih pitanja povezanih sa parcijalnim i opštim društvenim, neposrednim i dugoročnim interesima čoveka i društva.«³⁵

Samoupravljanje traži modernu radničku klasu, obrazovane i izgrađene ličnosti. Ono zahteva revolucionarnu promenu u društvenoj svesti. Razotuđenje svesti počinje odumiranjem politike, nestankom prava i religije. Ono je posledica razotuđenja na području materijalnog života; ali traje znatno duže i teže se realizuje, na planu društvene svesti. Razotuđenje ne treba svesti na prostu negaciju, već treba shvatiti kao dijalektičko ukidanje i očuvanje postojećeg.

Tako treba ukinuti uzroke religije, ukinuti svet kome je potrebna religija. Drugim rečima, ukinuti bedu i neljudske uslove života koji su stvorili prostor za religijsko otuđenje. Boriti se protiv neznanja koje pogoduje pojavi i širenju religije. Ova borba znači afirmaciju nauke, afirmaciju racionalnog odnosa prema svetu. To podrazumeva radikalne promene u sistemu vaspitanja i obrazovanja i povezivanje ovog sistema s potrebama i interesima udruženog rada i šire društvene zajednice. Primena nauke u proizvodnji omogućava dalju humanizaciju međuljudskih odnosa.

Razotuđenje na planu društvene svesti podrazumeva izmene u sistemu moralnih vrednosti; promenu odnosa čoveka prema društvu i prema samom sebi. To zahteva borbu protiv ostataka tradicionalno-patrijarhalnog, malograđanskog i birokratsko-tehnokratskog morala. Ova

³⁴ Termin elastični mandat upotrebljen je u smislu političkog ovlašćenja koje se daje delegatu; a ne u smislu vremenskog perioda na koji se delegat bira. Pored elastičnog (elastično-imperativnog, vezanog), mandata o kome je ovde reč, postoji i slobodan i imperativni mandat.

³⁵ Kardelj, Edvard: Samoupravljanje 4; Politički sistem socijalističke samoupravne demokratije, Sarajevo, 1979, str. 309.

borba nije ništa drugo do borba za interiorizacijom vrednosti revolucionarno-socijalističkog morala. Revolucionarno-socijalistički moral, koji je i vladajući kod nas, afirmiše jednakost, bratstvo i jedinstvo, solidarnost, pravičnost, istinoljubivost, patriotizam i internacionalizam i druge vrednosti dostojne čoveka.

U društvu kakvo gradimo, stvaraju se uslovi za razotuđenje u svim oblastima života. Čovek može da potvrdi svoje estetske kvalitete, da ostvari svoje kreativne mogućnosti, da se afirmiše kao generičko biće.

Zaključak

Hegel je uočio da je saznanje vlastitog otuđenja uslov da se oslobodimo tog otuđenja. Marks je svojom teorijom alijenacije ukazao na uzroke otuđenosti, na mogućnost razotuđenja i na puteve ka čovekovoju slobodi.

Revolucionarna borba našeg naroda, samo je istorijska forma, iskonske borbe čoveka za slobodu. Cilj je izgraditi zdravo društvo, društvo čovekove slobode; društvo u kome će čovek voleti druge ljude, u kome će biti razuman, objektivan, u kome će svoje ja doživljavati u afirmaciji svojih proizvodnih moći. A takvo društvo je u suprotnosti s društvom eksploatacije, nepoverenja, postvarenja i gubljenja sopstvenog ja. »Jedino kada čovek uspe da razvije svoj razum i ljubav više nego što je dosad učinio, jedino kada izgradi svet zasnovan na ljudskoj solidarnosti i pravdi, jedino kada bude osećao da je uključen u doživljavanje sveopšteg bogatstva, naći će novi ljudski oblik ukorenjenosti, izmestiće svoj svet u stvarno ljudski dom.«³⁶

³⁶ From, Erih: navedeno delo, str. 79.

Dragana Dinić
assistant

LA THÉORIE DE MARX (RA2) DE L'ALIÉNATION DANS LA PRATIQUE DE L'AUTOGESTION SOCIALISTE

R é s u m é

La théorie marxiste de l'aliénation examine ce problème dans le cadre de l'histoire de classe de la société. La notion même est très ancienne et on la trouve dans la théologie israélite, dans la philosophie stoïcienne, dans le christianisme, dans la philosophie hégélienne, ainsi que chez les théoriciens contemporains. Par le même terme pour la désignation de cette notion se sont servi Hegel, Feuerbach, Marx et les théoriciens contemporains.

La question de l'aliénation se posait et se pose de nouveau en obtenant son actualité. L'homme est entre autres l'être de la pratique. Il s'est formé dans le processus du travail, et le travail est la condition permanente de son existence. Dans la société de classe a lieu l'aliénation de l'homme du travail. Marx distingue l'objectivation (c'est le processus du transfert des connaissances de l'homme, de l'habileté, des désirs de la vie de l'homme aux objets de l'activité de l'homme; à cette occasion arrive l'habilitation et l'autodétermination de l'homme) de l'aliénation (qui se manifeste dans les conditions exploitrices de la production, quand à cause de l'existence de la propriété privée sur les moyens de production, se produit l'émancipation des produits et leur fétichisme). L'aliénation dans la sphère de la vie économique de l'homme a pour conséquence l'aliénation dans le domaine socio-politique et de la structure idéologique de la société.

La réalisation de la liberté de l'homme s'identifie au processus de la désaliénation. Le prolétariat est la classe qui est historiquement déterminée d'être le porteur de ce processus. Elle se charge de l'exécution de la révolution socialiste et établit des rapports plus humains dans la société.

L'autogestion socialiste, dans notre pays est deulement une forme historique de la désaliénation. Les déformations dans notre société et les problèmes avec lesquels elle se confronte sont seulement une incitation à de nouvelles recherches des possibilités de la désaliénation.